

IZ POLJANSKIH LJUDSKIH OBIČAJEV

Praznovanje veselih in žalostnih dogodkov v življenju človeka in skupnosti je že stara last človeštva. Praznovali so jih že naši predniki in tovrstne običaje izvajajo ljudje na drugih delih sveta, kot jih ponekod še danes izvajajo na našem podeželju. V zadnjem času razne navade in običaji vedno hitreje izumirajo in imajo svoje mesto le še v zapiskih narodopisca, ki jih tako rešuje pozabe.

Pogosto je običaj ves prepleten s čarodejnimi dejanji in imajo vsa obredna dejanja le en namen: pridobiti naklonjenost dobrega duha in odvrniti nenaklonjenost slabega, ali pa se tako zavarovati pred njegovimi morebitnimi slabimi učinki. Prevzemanje običajev iz rodu v rod pa je večkrat zelo spremenilo njihovo vsebino. Pogosto si moremo šele na osnovi primerjalnih razlag razložiti vsebino običajev in ugotoviti njihov izvor.

Obdobje, ko so začeli pri nas precej splošno izumirati stari ljudski običaji, je konec 19. oziroma začetek 20. stoletja, z majhnimi krajevnimi izjemami. Območje srednje Poljanske doline tudi v tem primeru ni nobena izjema. Obe svetovni vojni, vpliv turizma in mesta in ne nazadnje industrija (čevljarstvo v Žireh) so nedvomno močno pospešili propad ljudske kulture. Tako živijo običaji danes samo še v spominu starejših ljudi. Mlajši pa se temu bolj ali manj prizanesljivo smejiyo in jih izvajajo le še tam, kjer jim prinašajo veselje in zabavo.

Za vasi v srednji Poljanski dolini velja trditev, da so se od vseh življenjskih običajev še v zelo bogati izvajalni obliki obdržali ženitovanjski običaji in običaji v pustnem času. Ti so in bodo preživeli vse druge običaje, ki so bili izginili že pred drugo svetovno vojno. Deloma so povezani z običaji tudi ljudske otroške igre, in te so se, kot tudi ljudska otroška pesem, bogato ohranile v ljudskem izročilu Poljanske doline.

Oglejmo si nekoliko поблиže p u s t n i č a s. Pustni čas v ožjem pomenu besede imenujejo zadnje dneve pred pepelnico, ki se končujejo s pravim pustom, to je s pustnim torkom. V širšem pomenu je pust čas vse od Svetih treh kraljev do pepelnice. Ta čas je bil namenjen dekletom in fantom, da so sklepali zakonske zveze.

Danes ohranjene pustne šale so ostanek obredij, ki so jih naši predniki izvajali z določenim namenom. Potomci so jih prevzemali in često so obredi postali le del zabave, njihov pomen in namen je degeneriral in se spremenil z medsebojnimi vplivi, zlasti z vplivi mesta in trga na naše podeželje.

Pustni torek je bil tudi v vaseh Poljanske doline dan m a š k a r. V Srednji vasi je bila še pred tridesetimi leti živo ohranjena navada, da so se zbrali mladci v hiši, ki je bila že leta določena v ta namen. Enega teh mla-

deničev so našemili v nevesto z obvezno pečo na glavi. Pust je b r n a , zavit v odejo, glavo pa ima narejeno iz kož, nataknjeno na kol, ki je skrit pod odejo. Kakor je pripovedovalka opisovala, so glavi naredili pregibno čeljust in ta se je na potegljaj z vrvico premikala.

V pustnem sprevodu je bil ž a n d a r , ki je delal red — seveda je bil to navadno najbolj norčav fant, ki je s šalami povzročil največ nereda. Pomembne osebnosti v pustnem sprevodu so štirje b e r a č i , oblečeni v pisane krpe. Berača sta bila opremljena z vrečami, beračice pa s koši, v katere so nabirali jedačo in denar. Koši so bili navadno polni flancatov, bobov in klobas. Druge maskare v sprevodu so se zadovoljile z narobe obrnjenim kožuhom, s povreslom, prepasanim čez pas, s kraguljčki pod vratom in s sajami namazanim obrazom. Včasih se je katera izmed šem zasukala naokrog, par je zaplesal in rekel: »To je za repo in korenje, da bo bolj debelo.« V teh besedah je ohranjeno prastaro jedro in namen pustne šeme. Če namreč te našemljene plesalce primerjamo z ostalimi maskiranimi plesi pri drugih narodih — zlasti pri primitivnih ljudstvih — niso nič drugega, kot prastaro čaranje z naslednjim pomenom: človek si je skušal pridobiti dobre in zle sile s tem, da jih je častil, jim daroval ter jim prirejal obredne svečanosti, da mu bodo za to naklonile srečo pri njegovem delu. Od tod tudi v Poljanski dolini ostanek plesa, ki naj bi izzval naklonjeno letino repi in korenju.

Šemljenje, zakrivanje obraza in namerno spremenjena zunanjost, narobe obrnjeni plašči, hrup, vpitje in zvončki imajo globlji pomen, ki je deloma apotropejskega značaja. Človek, ki nastopa kot prosilec dobrih sil, je še vedno nemočen pred škodljivimi vplivi zlih sil. Zato maska, ki si jo hkrati s podobnimi pojavi lahko razložimo pri temnopoltih ljudstvih takole: demon ne spozna preoblečenega človeka in tudi beži od hrupa.

Simbol rodovitnosti so bile g o s t i j e , ki so jih še pred šestdesetimi leti prirejali tudi v revnejših hišah. Na ta dan je prišlo na mizo najboljše, kar je hiša premogla. V krajih okrog Poljan tudi verujejo, da bo imel dobro žetev, kdor pripravlja setev na pustni dan. Ljudska vera pripoveduje, da na pusta ne kaže nič takega delati, kar bôde, ker se bo sicer živina na paši zbodla.

Močno ohranjen običaj v teh krajih je sežiganje pusta na pustni torek zvečer ali na pepelnico. Prvotni smisel pustnega ognja, »kresa« — ta je po ljudskem verovanju pospeševal rodovitnost pri živini, na polju in pri ljudeh ter očistil ozračje škodljivih duhov — je prekril drug prav tak namen, to je sežiganje pusta kot predstavnika slabega.

Pusta so navadno najprej pokopavali: na t r a g a h so nesli slamnatega moža. V žalnem sprevodu je prva v e k a l a nevesta, za njo pa vse šeme. Na travniku ali pri znamenju so pusta zažgali in prenekatera stara metla je našla konec v tem ognju. Otroci so skakali okrog ognja, mahali z gorečimi metlami in vpili: »Pust, pust, okrog ust pa mačkova čeljust.«

Do druge svetovne vojne so v krajih Poljanske doline fantje vlačili ploh ali »p e r í u n k« k dekletu, ki se je ta predpust možilo, pa se ni omožilo. Dva našemljena fanta sta vlekla z vrvjo pritrjen ploh, tretji, ki je bil prav tako našemljen, pa ju je zadaj priganjal. Za plohom je stopal mladenič, našemljen v nevesto, in vokal: »Oh, zakaj se nisem omožila.« Ker so imeli navadno godca s seboj, ta pa je imel na vozu velik zaboj in se delal, kakor da vrti lajno in gode, da je odmevalo po vsej vasi, se je

dekle rado hitro odkupilo in skrilo ploh. Fantje so izkupiček seveda pustili v prvi gostilni.

Vlačenje ploha, z namenom, da osramotijo dekle, pa ima starodaven, globlji pomen kot samo osramočenje dekleta. Ena izmed razlag je, da so ploh v preteklih časih vlačili zato, da bi drevo, ki je simbol rodovitnosti, pričaralo dekletu ženina in rodovitnost v zakonu.

V Poljanski dolini je še danes živo ohranjena šega žaganje babe na sredpostno sredo. To navado štejejo v vrsto tistih običajev, s katerimi je preprosti človek v tem času izganjal zimo. Še pred desetletji so skuhale gospodinjice v tej okolici na sredpostno sredo žgance in jih dobro zabelile z masovnikom ali požgano smetano. Preden je sedla družina h kosilu, so poslali

otroke gledat, kako babo žagajo. Kraj žaganja je bil vedno isti. Tako so se radovedni in prevarani otroci iz vasi sešli vsako leto na istem mestu. Prostor, kjer naj bi žagali babo, je v Poljanski dolini kraj med dvema bregovoma, najraje pri mostu čez Soro. Ko so se otroci vrnili, so ugotovili, da so jih starejši potegnili. Na mizi so jih čakali le še suhi žganci, ker so masovnik starejši medtem pojedli ali pa skrili.

Na pepelnično sredo se je začel strogi post. Včasih niso smeli niti bobov in flancatov, ki so ostali od pusta, več pojedti. Mati so jih spravili in jedli so jih šele za Veliko noč. Ta čas pa so vse belili na maslu ali olju.

Deset in deset in tudi sto let so stare uspavanke, otroške zbadljivke, razševanke za igre, ki so se jih otroci v Poljanski dolini naučili od svojih staršev in ti zopet od svojih prednikov. Zato so si tudi vsi ti drobni verzi med seboj podobni po vsej dolini. Navedla bom nekaj primerov, ki so značilni za vasi Poljane, Srednja in Gorenja vas.

Kakor povsod se pač tudi otroci v Poljanski dolini med seboj zbadajo in si nagajajo. Tudi kakšno posebno lastnost odraslih so otroci največkrat prvi opazili in za zbadljivko brž našli rimo. Otroška razposajenost, ki je včasih v krutih skupinah otročajev spremljala vaške reveže, omračence in podobne posebneže, je našla mesto tudi v slovenski literaturi. Najbolj pogostne so kratke imenske zbadljivke kakor Mica — potica,

Najstarejša pripovedovalka v Srednji vasi je Marija Mrak, po domače Perbičevka. Zadnja leta jo kot najstarejšo žensko »žagajo« na sredpost

Marko — barko; iz njih so se izoblikovale kratke štiri do pet vrstične, pesmice. Njih vsebina je pač taka, kot jo rodi otroška užaljenost, v kateri skuša čim bolj »zadeti« in se posmehovati nasprotniku.

Matijo v Gorenji vasi takole dražijo:

Matija, Mataja	ali: Matija, Mataja
kobila napaja,	bruške pr'daja
kobila odskoč	u strhanm koš,
Matija u r't poč!	j'h daje po groš!

Za Jožeta so otroci v Srednji vasi zložili naslednjo:

Jože, može in Boštjan
krave pasu do Polán.
Bevša se po brieħ vali,
rdečka pa na pôd stoji.

Na staro slovensko ime Matevž so zložili v Poljanah táko:

Matevž je ležu par beuš
pa ha j' beuša uklala
pa j' skoču čez faruška štala
pa j' butnu u en lon'c
pa j' sturu soj kon'c.

Poljanske Micke so tako dražili:

Micka, špicka pod horo,
štirje planšarji za no
kter ja ujame
tistha bo.

Pisatelj Ivan Tavčar se v svoji črtici Miha Kovarjev spominja naslednje zabavljice, ki jo je slišal doma v Poljanski dolini.

Kaj boš zabavljal,
Miha Kovarjev,
ki nimaš nič dnarjev.

Isti pisatelj tudi piše, da so se otroci v Poljanski dolini radi pomorčevali iz dečka, ki je kazal veliko prijateljstvo do deklic; takšen parček so otroci dražili:

Mož in žena,
žlica masla
skupaj krave pasla.

Ko otrok dorašča, nenehno sprašuje: zanima ga predvsem tisti del žive in mrtve narave, ki jo vidi ali sliši sam. Če otrok vpraša, kako pojo zvonovi, vprašani navadno odgovarja: bim, bam, bom. Neugnani izpraševalec največkrat ni zadovoljen z odgovorom in zopet vprašuje, kako zvonovi

govorijo in morda so prav ta vprašanja rodila onomatopetska oponašanja zvonov. Zvonovi v cerkvi sv. Križa nad Srednjo vasjo imajo posebno veliko povedati po vasi. Enkrat zvonijo tako:

Bingale bongale k maš zvon
Marika teče, mamice ni.

drugič: Púšlcu, pánglcu pouhna vas,
púšlcu pánglcu pouhna vas.

ali: Kangla bo u mleko zlou
kangla bo u mleko zlou.

Zvonik poljanske cerkve pri sv. Martinu je imel štiri zvonove, ki so takole zvonili:

Korejne, korejne, kobilá, kokoš.

ali: Štruk'lee u kot'lee,
štruk'lee u kot'lee.

Kadar so poljanski zvonovi na velikonočni praznik samo potrkavali, so vaščani slišali tole:

Vinhare pa Bačne
sa use u en hlačnc.

Zanimivo, kako so položili bajtarji z desnega brega Sore, iz Žabje vasi, ki leži ravno nasproti gruntarskemu delu Srednje vasi, svoje misli v tale jutranji razgovor petelinov. Petelin z gruntarskega levega brega Sore zjutraj bahato zapoje: »Mi sma pa bohaaat!« Oni iz Žabje vasi pa mu tako odgovarja: »Ke b kej meeel!«

V Poljanski dolini so vaščani tudi opisali precej otroških iger, ki so bile v navadi pred petdesetimi leti in še prej, za katere pa mlajši ljudje ne vedo več, so nekdam urile otroka v spretnosti in domiselnosti. Mimo priljubljenih iger lovljenja in skrivanja je bilo še mnogo igrice, ki so prišle v poštev na semanje in praznične dneve, ker so bile pač vezane na rekvizite kot pirhi, preste, žemlje, pomaranče in podobno, česar vaški otrok ni dobil vsak dan. Med zelo priljubljene igre so šteli poljanski otroci pred šestdesetimi leti korobinčkanje. Igrali so ga takole: V eno pest so stisnili fižol, drugo pa so pustili prazno. Vrteli so eno pest okrog druge in godrnjali: »Korobin, koroban, u kter več zaroban?« Kdor je uganil, v kateri pesti je fižol skrit, je postal njegov posestnik in je lahko naprej korobinčkal.

Drugi igri so v Žabji vasi rekli slepa muha. Ta vzdevek je nosil tudi igralec, ki je imel zavezane oči. Igro so začeli s tem, da so otroci podražili slepo muho: »Kaša jej!« Slepa muha pa je odgovorila: »Žlica m dej!« In otroci zopet: »Poiš ja, se po vod plava«.

Tudi Tavčar opisuje otroško igro, ki so jo igrali v njegovem času v Poljanski dolini. Otroci so ji rekli žiberdaj. Vsak otrok se je postavil k svojemu drevesu. Srednje drevo so imenovali »méduca« in otrok, ki je stal pri tem drevesu, je moral ujeti trenutek, ko sta si dva igralca

na poziv: »Žiberdaj!« izmenjala drevesi. Če je tisti, ki je lovil, prehitel soigralca in se dotaknil drevesa pred njim, je bil žiberdaj zanj dobljen.

Fantiči so včasih najraje krajcarje, če pa teh ni bilo, pa »knofe« v risu metal. V ta namen so naredili krog (ris). V sredo ali na zgornji obod risa so dali večji kamen. Vsi igralci so sedaj bližali kamnu gumbe ali krajcarje, ki so nekdanj bili težji in bolj pripravnici za igro. Kdor je vrgel najbliže, je vse novce pobral in jih naenkrat vrgel v ris. Njegovi so bili le tisti, ki so ostali v risu, druge so lastniki bezali h kamnu. Tisti, ki je svoj novce z eno potezo najbolj približal h kamnu, je pobral vse novce v risu, drugi pa so ponovno bližali itd.

Igre, ki so vezane na določen dan ali praznik, so sekanje pirhov in pomaranč, pirhanje, bitje prest in štrukljev, trganje prest itd. Oglejmo si jih na kratko pobliže.

Pirhe so sekali navadno tako, da so tolkli drugega ob drugega in čigar pirh je počil, ta je izgubil. Pirhe in še bolj pomaranče so sekali s krajcarji — bodisi od daleč ali od blizu z roko. Če je krajcar obstal srečno v pirhu, je zmagovalec dobil pirh ali pomarančo, sicer pa je moral dati krajcar lastniku pomaranče.

V Poljanah pa so raje pirhali. Na to igro se je mladina pripravljala že na Veliko soboto. Počedila je vse kamenčke s poda, kjer bodo naslednji dan pirhali. Še pred devetdesetimi leti so se pirhanja udeleževali tudi odrasli. Igrali so takole: Na podu, kjer so se zbrali, so postavili dve do dva metra dolgi palici v razmaku tri do štiri centimetre in ju naslonili na stol ali klado na eni strani, na drugi pa na tla. Po palicah so nato spustili pirhe in kjer se je pirh ustavil, so položili bob. Če se je pirh naslednjega tekmovalca zaletel v bob prvega, je ta zmagal.

Na semanje dni in druge praznike, ko so otrokom kupili preste, so se igrali »preste trgati«. Dva sta prijela presto vsak z ene strani in jo prelomila. Komur je ostal večji konec v roki, je zmagal in pobral zastavljene krajcarje. Tudi zemlje biti je bila na praznične dni priljubljena igra: igralec je s pestjo udaril po zemlji in če se je razpolovila, je zmagal in pobral zastavljeni denar.

Ivan Tavčar opisuje, da so v njegovem času na žegnanjih pred cerkvijo sekali štruklje. »Če si mehko, pokonci postavljeno blago, z enim udarcem presekal, je bilo tvoje; če se ni posrečilo, si moral plačati, štrukelj pa je ostal Nacetu.« (Nace je stal poleg klade s sekuro.)

Igra, ki so jo igrali pastirji na paši še pred sedemdesetimi leti, je bilo »búhkajne«. Na paši so urezali nekaj za prst debelih vejic, jih narezali na tri do štiri centimetre dolge koščke in jih razpolovili. Vrgli so jih v zrak in če se je paličica ob padcu na tla obrnila z belo sredino navzgor, je šel lastnik v nebesa, če pa je bila obrnjena navzgor temna skorja, v pekel.

Ljudsko izročilo je še bogata zakladnica narodopisnih drobcev, prisluhnimo ji in zapisujmo!

Literatura

Boris Orel, Narodopisje Slovencev I., Ljubljana 1944. — Dr. Ivan Tavčar, Medgorami. Slike z Loškega pogorja, Klasje 1, Ljubljana 1947. — Dr. Ivan Tavčar, Visoška kronika, Klasje 16—17, Ljubljana 1948.